

Bereczki Lajos

Az I. Carolina resolútiótól az 1848. évi 20. törvénycikkig

III. Károly (1685–1740)

170 évvel ezelőtt fogadta el az országgyűlés az 1848. évi 20. törvénycikket, amelyben először mondták ki a bevett vallásfelekezetek teljes egyenlőségét és kölcsönösségét. A következő írás több mint száz évet átölelve az idáig vezető utat mutatja be.

Egyházak és egyházpolitika Magyarországon és Erdélyben a 18–19. században

III. Károly és Mária Terézia uralkodásának időszakát, az 1711 és 1780 közötti időszakot a protestáns egyház-történet-írás „a magyarországi protestantizmus babi-

loni fogsága”, a „vértelen ellenreformáció”, a „csendes ellenreformáció” fogalmaival jellemzi, ezzel azt fejezi ki, hogy az úgynevezett „gyászévtizedet” követően már nem zajlik a törvényes kereteket jelentősen túllépő általános protestáns üldözés. Azonban a protestánsokkal szemben az elnyomás folyamatossága, változatos módszerekkel annak területi kiterjesztése a jelzett korban végig jellemző volt. A II. Józsefet megelőző Habsburg uralkodók gyakorlatilag szó szerint követték Magyarországon is azt a Wittelsbachok részvételével – egy 1579-es müncheni találkozón – kimunkált stratégiát, melynek köszönhetően Belső-Ausztriában a katonai akciókat mellőzve, „nem zajjal, vad sietséggel, hanem lassacskán, szinte észrevétlenül” a 18. század első felében is „rendületlenül törekedtek a katolikus hit visszaállítására és birtokaik protestáns közösségeinek felmorzsolására”.

A szatmári békét követően az országgyűlés az 1715. évi 30. tc. által a protestánsok vallásügyeit királyi hatáskörbe utalta. III. Károly valláspolitikájának célja egyrészt a katolikusok támogatása volt, másrészt a protestánsok elnyomása és visszaszorítása, harmadrészt a görögkeletiek unióra bírása. III. Károly két vallásügyi rendeletének a kiadását, amelyek a protestánsok jogállásáról szóltak, megelőzte 1730-ban egy miniszteri értekezlet, amelynek javaslatait az uralkodó megszemlélve figyelembe vette. Az I. Carolina resolúció 1731. március 21-én jelent meg. Megismételte az 1681:25. tc.-et és 26. tc.-et, az 1687:21. tc.-et, mégpedig az Explicatio Leopoldina alapján értelmezve azokat. Mindezt a protestánsok úgy élték meg, hogy megismétlésre kerültek a számukra hátrányos állami rendelkezések.

A kilenc paragrafusból álló I. Carolina resolúció különbséget tett nyilvános és magán- vallásgyakorlat között. Az előbbit csak az úgynevezett artikuláris helyeken engedélyezte a protestánsok számára, lelkeszt is csak ott tarthattak. A magán-vallásgyakorlat kereté-

„...mindenfelé az új élet jelei nyilvánultak meg, a szabadság, az Isten ígéje utáni elfojtott vágy elemi erővel tört fel a sokat szenvedett protestánsokból.”

ben a protestánsok olvashattak vallásos hitépítő iratokat, de szomszédok vagy ismerősök jelenlétében nem. Családi körben szabad volt imádkozniuk, énekelniük, de idegen azon nem lehetett jelen. A nem artikuláris helyeken a protestánsok a katolikus plébános felügyelete alá tartoztak. A rendelet jellegére nézve még két példa: a protestáns lelkészek dogmatikai kérdésekben nem szuperintendenseik, hanem a katolikus főesperesek felügyelete alá kerültek. Protestáns hitre áttérni szigorú állami büntetés terhe mellett tilos volt.

A II. Carolina resolutio 1734. október 20-i dátummal jelent meg. Eszerint az uralkodó engedélyezte a protestánsoknak, hogy négy evangélikus és négy református szuperintendenst válasszanak.

A rezolúciókat protestánsokról úgy értékelték, hogy jogaik jóformán megsemmisültek, katolikusokról viszont túlságosan engedékenynek tartották azokat. (Emblematikus eset volt ez utóbbi felfogást illetően az, amikor *Althan Frigyes* váci püspök 1731. május 23-án Pest vármegye közgyűlésén tiltakozott a Carolina resolutio ellen. A rezolúciót „a katolikus hittel, Isten tiszteletével, a lelkek üdvösségével és az apostoli szék tekintélyével homlokegyenest ellenkezőnek”, ezért érvénytelennek nyilvánította és a pápához fellebbezett.)

III. Károlyt Mária Terézia követte a trónon, aki 1742. december 24-én kiadott vallásügyi rendeletében az I. Carolina resolutio szigorú megtartását írta elő. „Nem kívánjuk az üldözést, de a türelmet sem. Ebből a szempontból szilárdan ragaszkodunk Házunk alapelveihez” – jelentette ki. A protestáns kérdésben jónak látta *Barkóczy Ferenc* esztergomi érsek tervét, melynek célja a magyar protestantizmus „csendes eltemetése” volt. Mária Terézia a csendes ellenreformációt erélyesen és találékonyan, sokféle formában folytatta egész uralkodása idején. A protestáns felfogás szerint Mária Terézia uralkodása alatt a protestánság történetének legnagyobb és leghosszabb ideig tartó lelki megterhelését és erkölcsi erőpróbáját élte át, viszont a katolikusok ezt az időt a *Regnum Marianum* virágkoraként ünnepelték.

Az 1691-ben érvénybe lépő Diploma Leopoldinum továbbra is különállást biztosított az Erdélyi Fejedelemségnek, és a Haabsburg-kormányzat később sem kívánta együtt irányítani a területet a Magyar Királysággal. A diploma elvben biztosította a fejedelemség korábbi felekezeti viszonyainak tiszteletben tartását, de a katolikus egyházra hátrányos korábbi erdélyi rendelkezések érvényüket veszítették. III. Károly 1715-ben

Martonffy Györgyöt behelyezte az erdélyi püspöki székbe és annak javadalmaiba, visszaadta a katolikusoknak a gyulafehérvári székesegyházat is, miután elvette a reformátusoktól. Térítő kongregációk kezdték meg munkájukat, presztízsnövekedést és anyagi nyereséget jelentett a katolizálás annak idején. Az erdélyi románság jelentékeny része az 1697. évi gyulafehérvári unió következtében görögkatolikus vallású lett. Ugyanakkor az erdélyi román ortodox egyház is fokozatosan megerősödött, egyrészt az ortodox vallású románság lélekszámának növekedése miatt, másrészt annak köszönhetően, hogy sok görögkatolikus visszatért az ortodoxiához.

A protestánsok és a görögkeletiek számára előnyös fordulatot hozott a II. József által 1781-ben kiadott türelmi rendelet, amely a felvilágosult abszolutizmus államtanának és észszerű politikai megfontolásoknak a jegyében született. Ebben a nyílt parancsban II. József a protestáns és a görögkeleti vallásúaknak több addig elvont jogukat megadta kegyelemből, és igen sok visszaélést megszüntetett az addig velük szemben gyakoroltak közül, de még mindig távol állt a jogegyenlőség és viszonyosság kimondásától és életbe léptetésétől. A római katolikus vallást uralkodó vallásnak tekintette továbbra is. Mindemellett azonban valóban előnyös volt a rendelet a protestáns egyházakra nézve, és azok körében nagy örömmel fogadták annak kihirdetését. Ünnepi istentiszteleteket tartottak, hogy hálát adjanak Istennek, de a prédikációkban II. Józsefnek is kijutott a méltó elismerés.

A római katolikus püspökök és az általuk befolyásolt megyék ellenállása miatt a türelmi rendelet végrehajtása késedelmet szenvedett. II. József azonban nem engedett, és az ellenállást két-három év alatt letörte, majd a következő években hozott intézkedései további könnyítéseket jelentettek a protestánsok számára, s ezek nyomán mindenfelé az új élet jelei nyilvánultak meg, a szabadság, az Isten ígéje utáni elfojtott vágy elemi erővel tört fel a sokat szenvedett protestánsokból.

II. József egyházának hű fia, de kormányzási módszereinek határozott ellensége volt. Célul tűzte ki a Vatikán befolyásának megszüntetését és a belföldi főpapság hatalmának korlátozását. II. József valláspolitikáját is összbirodalmi terveinek szolgálatába kívánta állítani, ennek nyomán olyan intézkedéseket és rendelkezéseket is hozott, amelyek tiltakozást váltottak ki mind a katolikusok, mind a protestánsok részéről. Fel-

„Feloszlatta azokat a szerzetesrendeket, amelyek nem lelkipozítással, tanítással vagy betegápolással foglalkoztak.”

oszlatta a katolikus kongregációkat, a pápai rendeletek és körlevelek kihirdetésével kapcsolatban ismét életbe léptette a királyi tetsvényjogot, a placetum regiumot. Feloszlatta azokat a szerzetesrendeket, amelyek nem lelkipozítással, tanítással vagy betegápolással foglalkoztak. VI. Piusz pápa 1782-ben Bécsbe látogatott, hogy az uralkodót jobb belátásra bírja, de a „fordított Canossa-járás” nem hozta meg a várt eredményt.

A protestánsok különösen az uralkodó iskolai reformját érezték önkormányzatuk súlyos korlátozásának. II. József elrendelte felekezeti iskolák felállítását, az egész iskolarendszert állami területi hatóságok felügyelete alá helyezte, és az iskolákban erőltette a német nyelv térhódítását. Ezt a magyarság elnemzetiellenítésként, germanizálásként értelmezte.

Végül a növekvő ellenállás, a törökök elleni szerencsétlen háború, valamint a párizsi forradalmi eseményekről érkező hírek meghátrálásra készítették a fáradt és halálosan beteg uralkodót, és 1790. január 28-án visszavonta minden rendeletét és intézkedését.

A türelmi rendeletet azonban nem.

Józsefet testvére, Lipót követte a trónon. A II. Lipót által összehívott 1790–1791. évi országgyűlés helyezte vissza a magyar protestánsokat az alkotmányosság oltalma alá. Az 1791. évi 26. tc. a római katolikus vallásnak továbbra is biztosította a „religio praedominans” (uralkodó vallás) szerepét, azonban az „ágostai és helvét hitvallású evangéliumiak” és az állam közti viszonyt a reformált egyházak önkormányzata elismerésének szellemében szabályozta. Ez a fontos törvény már bevezetőjében megállapította, hogy a bécsi és a linzi béke rendelkezései, amelyeken a magyarországi protestánsok vallásszabadsága nyugodott, teljes mértékben érvényesek. II. Lipót egyébként II. Józsefhez hasonlóan felvilágosult abszolutista uralkodó volt, de rugalmasabban, taktikusabban reagált a kialakult helyzetre, és bár a nemesi ellenállást letörte, azután az alkotmányosságot biztosítva egyezett ki a magyar nemességgel.

I. Ferenc az oktatásügy és az egyházi igazgatás terén tett fontos lépéseket. A király 1802-ben visszaállította Magyarországon a bencés, a premontrei, valamint a ciszterci rend több kolostorát, és a szerzetesek fő feladatának az oktatást tette. Az intézkedés célja a francia forradalom eszméinek feltartóztatása és a magyar közoktatás fellendítése volt. A nevelésügy újabb állami szabályozása céljából adták ki 1806-ban a második Ra-

tio educationist. Az egyházi igazgatás terén, főkegyúri jogával élve, I. Ferenc két nagy területű egyházmegyét felosztott, valamint új katolikus püspököket nevezett ki. Az ő uralkodása idején indult el 1825-től az úgynevezett reformországgyűlések sora, amelyek aztán folytatódtak V. Ferdinánd idején is.

Több próbálkozás után az 1843–1844-es országgyűlésen sikerült a király szentesítését is elnyerő lényegi eredményeket elérni. Kimondták, hogy senkinek sem vitatható a vallási hovatartozása, aki tizenhét éves koráig protestáns nevelésben részesült. Az 1844:3. tc. megtiltotta a vegyes házasságoknál a reverzális kötelezést. A vegyes házasságot bármelyik házasulandó fél lelkésze érvényesen köthette, ha bevett felekezethez tartozott. Szabadon lehetett áttérni a protestáns egyházba. Ez a törvény megszüntette a legfontosabb egyenlőtlenségeket, de még mindig nem mondta ki formálisan a bevett felekezetek közötti egyenjogúságot. Ez végül is az 1847–1848-as országgyűlésen történt meg.

A *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1848. április 16-án megjelent számának vezércikke így kezdődött: „A feltámadásnak hármassal ünnepét üljük a napokban. A természet új életre ébred az enyészetes télnek álmaiból; a keresztyenség nemsokára hangoztatandja a Krisztus feltámadott szózatot és a szabadság diadalmasan tördelvén szét a szolgaság lánczait, magasabb életet áraszt és ébreszt mindenütt. Fogadják hozsannával a feltámadás hármassal ünnepét! A legújabb törvényczikk a vallás dolgában egyik szüleménye a ránk virradt azon szabadságnak, melly a lelkiismeretről s az istentiszteletről leoldá a bilincseket.”

1848. április 11-én szentesítette az utolsó rendi országgyűlés törvényeit V. Ferdinánd király. Ezek között a 20. tc. „A vallás dolgában” megnevezést kapta. Ennek legfontosabb paragrafusa kimondta, hogy a „bevett minden vallásfelekezetre nézve, különbség nélkül, tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapíttatik meg”. Ezzel a katolicizmus megszűnt államvallásnak lenni. Az egyenlőség és viszonyosság azt jelentette, hogy bármelyik felekezetből bármelyikbe szabadon át lehetett térni, a törvény előtt egyenlők voltak, egymás iskoláit szabadon látogathatták, a polgári és politikai jogok gyakorlása terén az egyházak tagjai egyenjogúak voltak.

(Az 1848:20. tc. értelmében bevett felekezetnek minősült: 1. latin, görög és örmény szertartású római katolikus; 2. református; 3. evangélikus; 4. unitárius; 5.

„A megindult szabadságharc sodrában perifériára szorultak az egyházpolitikai kérdések.”

ortodox szerb és román.)

Az 1848:20. tc. harmadik paragrafusában kimondta, hogy az egyházak hitéleti és iskolai költségeinek fedezését az állam vállalja magára, egyúttal azt is hozzáfűzve: „ez elvnek részletes alkalmazásával a ministerium az illető hitfelekezetek meghallgatásával a közelebbi törvényhozás elibe kimerítő törvényjavaslatot fog előterjeszteni.”

A vallásügyi törvény előkészítésére és megszövegezésére egyértelműen kihatott a Tiszántúli Református Egyházkerület által 1848 márciusában összeállított javaslatok.

A római katolikus főpapság számára meghatározó fontosságú kérdés volt, hogy a bevett egyházak jogi egyenlősítésével együtt jár-e a vagyoni és kormányzati harmonizáció is.

Az előbbi az egyházi javak szekularizálását és az egyházak állami költségből való fenntartását jelentette. Az utóbbi a katolikus egyház önkormányzatának megalkotását tette volna szükségessé. 1848. április 8-án Pozsonyban *Scitovszky János* pécsi püspök lakásán gyűltek össze a főpapok, hogy a 20. tc. következményeiről tárgyaljanak. Egyetértésre jutottak abban, hogy egyháziakból és világiakból álló autonómia létesüljön, amelynek fő feladata az egyház vagyonának, alapítványainak kezelése, az egyházi iskolák fenntartása és felügyelete, így elhárítható lenne a vagyon szekularizálása. (Számítottak természetesen a katolikus Habsburg-uralkodó patrónusi oltalmára is.) A katolikus püspöki kar tehát önvédelmi akcióinak részeként kezdeményezte az autonómia megteremtését. Célja volt még ezzel az államtól való minél nagyobb függetlenség elérése is, hogy zsinatokat tartson és a belső megújulást elősegítse. A katolikus egyház vagyonát nem szekularizálták 1848-ban. Birtokállományát annyi veszteség érte, amennyi a jobbágyfelszabadítással függött össze. Nem valósult meg az autonómia sem. Egyrészt azért, mert a szabadságharc körülményei nem kedveztek az ügynek, másrészt azért sem, mert a püspöki kar is megosztott volt politikailag.

Báró *Eötvös József* vallás- és közoktatásügyi miniszter értekezletre hívta a három protestáns egyház képviselőit a 20. tc. harmadik paragrafusának gyakorlati megvalósítása érdekében. 1848. szeptember 1–7. között került sor az értekezletre Pesten. A protestánsok kívánalmait *Szoboszlai Pap István* református püspök terjesztette a miniszter elé.

A protestáns vezetők egységesek voltak abban, hogy a legteljesebb autonómiát kívánják megőrizni, és az iskolák egyházi jellegéhez ragaszkodnak. A püspök kijelentette, hogy az anyagiak tekintetében tudomásul vették, a háborús állapotok miatt rövid távon nincs kilátás az ígért állami támogatásra. Ezért csak annyit kérnek, hogy ahol a lelkészek a tized eltörlése miatt jövedelem nélkül maradtak, ott segítsen az állam. A jövőre nézve ragaszkodnak eddigi alapítványaik kezeléséhez, és csak az egyházi munka ellátásához ezek jövedelmén felül hiányzó összeget kérik az államtól. *Eötvös József* válaszában a rendelkezésre álló csekély anyagi eszközökre mutatott rá, és kijelentette még, hogy a protestánsok kívánalmait az országgyűlés elé terjesztendő törvényjavaslattal szeretné teljesíteni, úgy azonban, hogy a bevett vallásfelekezetek egyikének érdekei vagy elvei se szenvedjenek sérelmet. Ez utóbbi nagyon lehűtötte az idős püspök és a protestáns vezetők lelkesedését, mert a bécsi béke hírhedt záradékát hallották ki belőle. *Szoboszlai Pap István* fel is jegyezte: „Úgy tetszett, mintha amaz örökre gyászos emlékü szavak újultak volna meg: *Absque tamen praeiudicio romano catholicae religionis.*”

Az 1848:20. tc. végrehajtása és különösen a harmadik paragrafusban megfogalmazottak megvalósítása elmaradt. A megindult szabadságharc sodrában perifériára szorultak az egyházpolitikai kérdések. Maguk a protestánsok sem sürgették igényeik gyors kielégítését, kijelentve: „A protestáns egyházaknak is vannak követeléseik az álladalom s a társegyházak irányában az egyenlőség és viszonyosság alapján... De mi... szent kötelességünknek ismerjük igényeink és követeléseinkkel háttérbe húzódni, sőt mindent gondosan távoztatni, midőn legnagyobb egyesítésre van szükség, mert a haza mindennek előtt.”

Végezetül álljon itt egy idézet *Kossuth Lajostól*, aki 1848. március 31-én beterveztette az országgyűlésben a vallásügyi törvénytervezetet:

„Protestáns vagyok, nemcsak születésre és nevelésre protestáns, hanem meggyőződésből. De kijelentem, hogy ugyanolyan lelkesedéssel küzdenék azért, hogy a katolikusoknak kivívjam a vallásszabadságot, mint ahogy a protestánsokét kivívjam és egyúttal minden ember számára biztosítsam szabad vallásgyakorlata védelmét.”